

===== Balogh F. András =====

/// Megjegyzések a román titkosszolgálati iratok kutatásához

Balogh Edgár és a *Korunk* példája

A titkosszolgálati archívumok egyedi és sajátos jelentősége abban áll, hogy hatalmas – szinte áttekinthetetlen – mennyiségű anyagot őriznek a hajdan megfigyelt személyekről, ezért – amennyiben a megfigyelték írók, költők, szerkesztők voltak – nagyon sok mindent, releváns és irreleváns részletet megtudhatunk az irodalom életéről. Mivel a lehallgatás a célszemélyek¹ tudta és beleegyezése nélkül történt, olyan élethelyzetek, beszélgetések, gondolatok tárulnak elénk, amelyeket a megfigyelték a nyilvános kommunikációs térben teljesen másként jelenítettek volna meg. A megfigyelés és a lehallgatás a magánszférából közszférát teremtett még akkor is, amikor a különböző országok törvényei ezeket az adatokat a személyiségi jogok szempontjából védik. Ez a védelem, például az egészségi állapotra vonatkozó adatok kitakarása vagy a román törvényi szabályozásban a hálózati személyek neveinek elfedése, elenyészően csekélynek tűnik, a megfigyelt személyek teljesen védtelenül állnak az utókor előtt abban az értelemben, hogy magánbeszédben elmondott szavaikat hajlamosak vagyunk közbeszédként értelmezni. A két regiszter keverése az illető személyek lejáratását eredményezheti. A helyzet annál súlyosabb, minél több dokumentum áll rendelkezésünkre, mert annál több lehet bennük a kompromittáló kijelentés. Egyes dokumentumokban olyan kijelentések sora, sőt egyenesen tömkelege lelhető fel, amellyel a lehallgatott személyek lejárathatóak, amelyek becsületükben súlyosan sérthetik őket. Ezért ezen dokumentumok kiértékelése csak etikai elvek mentén lehet tisztességes, így védhető meg a már elhunyt személyek méltósága. Bátran kijelenthető, hogy a tudományos közösségnek ki kell dolgoznia és önmagára kötelezőnek kell tekintenie bizonyos elveket az emberi méltóság és egyben a tudományos objektivitás igényéért.

¹ == A titkosszolgálat korabeli szóhasználata lefordítva románról magyarra: obiectivul, rövidítve: ob.

= = = Bevezetésként a témáról

Klebensberg Kunó-ösztöndíjasként² Bukarestben Balogh Edgár lehallgatásának dokumentumait tanulmányoztam, de pályázatom és az abból finanszírozott kutatás abban tért el a szokványos kutatási munkáktól, hogy annak családi szálai is vannak. Egy klasszikus projekt jól meghatározott, de általános célt követ, valamint objektív távolságtartás jellemzi; ez a távolságtartás ebben az esetben csak részben valósul meg, ugyanis az általános irodalomtörténeti célkitűzés mellett nagyon személyes okokból is kutattam, ugyanis Balogh Edgár, a kutatott személy a nagyapám. Mivel az 1970-es és az 1980-as években közös házban laktunk, sok olyan részletre is emlékszem, illetve szereztem róluk tudomást családi forrásokból, amelyeket még egy jól informált történész, avagy irodalomtörténész sem tudhat. Ez a tény a kutatásnál előnyt és hátrányt is jelentett, mivel egy családtag ritkán tud objektív maradni a hozzá közel álló személyek esetében. Ezért ezt a tanulmányt is ennek tudatában érdemes olvasni. A szerző mentségére szóljon, hogy irodalomtörténészként és irodalmat oktató egyetemi alkalmazottként megvan az előképzettsége egy ilyen jellegű kutatáshoz. A vizsgált anyag, a lehallgatások jegyzőkönyvei azonban az élet komplexitását tükrözik, az anyag egyaránt bír irodalmi és történeti vonatkozásokkal és jelentőséggel. Tehát egyszerre előnyökkel és hátrányokkal vágtam bele ebbe a munkába.

= = = A korpusz

Az „I 259212”-es jelzetet viseli a Balogh Edgárról vezetett dossziésor, amelyet Bukarestben a CNSAS archívumában őriznek. Ugyanitt őrzik a „P 217” jelzetű 12 kötetes dossziét, amely a Magyar Népi Szövetség vezetőinek peranyagát tartalmazza. A dokumentumok megtekintését minden esetben előzőleg egy bizottság engedélyezi, ezért az ügymenet lassú. Ezen „I 259212”-es jelzet 70 darab vaskos, átlagban 500 oldalas dossziét rejt. Az egyes iratcsomókon a kötet száma fel van tüntetve, az oldalakat nagy pontossággal beszámolták, tehát minden adat visszakereshető. A kötetek tartalma egyenként 300 és 800 oldal között változik, így átlagosan ötszáz oldalról beszélhetünk. Ezt az iratmennyiséget tovább növeli a korabeli gyakorlat, miszerint – takarékosági okokból? – a lapok hátoldalára is írtak, tehát a dossziénként számított 500 oldalas átlag 80 százalékban megduplázható, így akár 800 írott oldalról is beszélhetünk. Az összes irat mennyisége a kutatás jelenlegi állása alapján hozzávetőleg 32 000 lap. Ehhez hozzáadódik még a lapok hátoldalára írott szövegmennyiség, tehát hozzávetőleg 50 000 oldal a megtekintendő anyag. Tekintetbe kell venni azt is, hogy ennek az anyagnak körülbelül a fele kézzel írt szöveg, amely az A4-es gépelt lapnál kevesebb szöveget tartalmaz ugyan, ám gyakran nehezen olvasható, tehát kibetűzése és megértése időigényesebb, mint a legépelt oldalaké.

² = = A szerző köszönetet mond a Külgazdasági és Külügyminisztériumnak a Klebensberg Kunó-ösztöndíj odaítéléséért.

A dossziék tartalmát a megfigyelés során többször átcsoportosították, így ma tematikailag rendezett és nem tökéletes kronológiát felmutató csoportosítást kapunk kézhez, amely 1949. december 6-tól 1989. június 28-ig követi nyomon Balogh Edgárt, a Balogh családot és az 1960-as években a *Korunk* folyóirat szerkesztőségét. A lehallgatások ideje alatt elsősorban a célszemélyt meglátogató vendégekre fókuszáltak, így legtöbbször Benkő Samu, Gáll Ernő, Kányádi Sándor, Sütő András szavai olvashatóak a mintegy 50 000 oldalnyi anyag szinte feldolgozhatatlan mennyiségű oldalain.

= = = A korpusz értelmezhetősége

A 50 000 oldalnyi anyag a véges idejű kutatót valamely stratégia követésére kényszeríti. A minden részletet feltáró, az összefüggésekre rávilágító értelmező munka azt jelentené, hogy forráskiadás esetén körülbelül 70 kötetet kellene publikálni, valamint a peranyag közel 3000 oldalát. Egy ilyen kiadványsorozatnak nemcsak a szövegeket kell tartalmaznia, hanem a helyzeteket is értelmeznie kell, ez további köteteket jelent. A lehallgatott beszélgetések ugyanis mindig egy konkrét esetre vonatkoznak, számos aktuális vonatkozásuk van, tehát a korabeli sajtóból tájékozódni kellene a napi kül- és belpolitikai események felől, utána kellene nézni a szereplőknek, a megjelenő könyveknek és folyóiratoknak, a beszélgetőtársaknak, akik közül sokan ismert értelmiségiek ugyan, ám sok olyan ember is feltűnik a lehallgatott beszélgetésekben, akiknek nem volt történelmi–irodalmi hatásuk és jelentőségük. A gyakran használt álnevek és fedőnevek tovább bonyolítják a helyzetet.

Az anyag gyors átlapozása már most feltárt egy fontos, eddig nem ismert részletet, nevezetesen az 1960-as és az 1970-es évek elején a *Korunk* folyóirat szerkesztőségének lehallgatási anyagát a Balogh Edgár-féle dossziében helyezték el. Aki a *Korunk* szerkesztőségének életét kívánja majd tanulmányozni, annak ezeket a dokumentumokat is át kell néznie. Ez a fontos információ eddig nem volt ismert, a 2016-ban megjelent, a *Korunk* és a titkosszolgálat kapcsolatát elemző kötet erről nem tesz említést.³ Ugyanez vonatkozik egyes személyekre is, pl. Gáll Ernőre, Kántor Lajosra, Kányádi Sándorra, akik akkor gyakran megfordultak a *Korunk* szerkesztőségében, illetve Balogh Edgár lakásán.

= = = Az értelmezés határai

A hatalmas anyagmennyiség azt a gondolatot ébresztheti, hogy a dokumentumok alapján szinte mindent meg lehet tudni a célszemélyről, tehát életművének értelmezéséhez itt a kulcs; a témérdek jelentés és a hetente készített összefoglalók alapján még az a remény is feléledne, hogy Balogh Edgár és beszélgetőtársai életét szinte újra lehetne élni, azaz rekonstruálni lehetne egy írói pályát. Ezt a reményt azonban el kell vetnünk, ugyanis ezeknek a szövegeknek korlátozott az értelmezhetősége, számos

³ = = Lásd Kántor (szerk.), 2014.

belső határ és buktató nehezíti a remélt életpálya rekonstrukcióját. A legfontosabb buktató az, hogy ez az immens anyag sem tartalmaz mindent, sok esetben kulcsfontosságú dolgok hiányoznak. Két idevágó példa hivatott ezt bizonyítani. Balogh Edgár 1978. október 3-án eltörte a lábát, amit aztán begipszeltek (lásd 39. kötet, 155. lap, illetve pár oldal előtte és utána, mert a kronológia nem tökéletes, és a lapszámozáshoz képest fordítva fut egy dosszién belül). A „célszemély” jó néhány hétig az ágyat nyomta, ezért barátai, tisztelői, valamint a rá állított besúgók is nagy számban felkeresték. Ekkor meglátogatta őt Márton Áron is, Erdély legendás püspöke. Balogh Edgár ezt a látogatást szimbolikusan és nagy jelentőségűnek értékelte, nekem többször is mesélt róla, mert a látogatás tényét úgy értelmezte, hogy Márton Áron – a valláshoz való viszonyukon túllépve – tiszteli az ő munkáját, és a magyar nemzetiség ügyében kifejtett tevékenységüket közösnek értelmezi. Egyazon értékek megvalósításáért küzdenek, tehát becsülik egymást, és ez a megbecsülés jutott kifejezésre a betegágnál tett látogatással. A látogatásnak a családon kívül Benkő Samu is tanúja volt, erről nekem beszámolt egy interjúban, sőt Kolozsváron is elterjedt hír abban a formában, hogy a püspök meglátogatta a beteg kommunistát és gyógyulást kívánt neki.

A látogatást annak a ténynek a fényében kell értékelni, hogy Balogh Edgár az 1945–1947-es politikai csatározások idején kommunista álláspontot képviselve a magyar történelmi egyházakat nagyon keményen támadta a *Világosság* című lap hasábjain megjelent cikkeiben. Balogh azzal érvelt, hogy egy új, kommunista társadalom megteremtésének előfeltétele az „egyházakkal folytatott elvtelen barátság” feladása. A Magyar Népi Szövetség vezetői, így Balogh Edgár – erdélyi magyar szempontból – a leghelyesebb stratégiának a román kommunista párttal és a Szovjetunióval szoros együttműködést tartotta, és ez az egyházaknak joggal fáj. Köztudott ugyanis, hogy a berendezkedő kommunista vezetés nagy károkat okozott az egyháznak. Ennek a konfliktusnak a lezárásaként értelmezhető a személyes kapcsolatfelvétel, azaz a betegágnál tett látogatás. E szimbolikus értékű, fontos látogatásnak semmiféle nyoma nincsen a dokumentumokban, a lakáslehallgatási jegyzőkönyvek nem rögzítik, miközben a lábtörés okán keletkezett nagy vendégjárást körülbelül 100 lapon keresztül dokumentálja az említett 39. kötet. Könnyen lehet, hogy a Márton Áronnal folytatott beszélgetés a Márton-féle dossziéban van, amely a maga 90 kötetével a legterjedelmesebb dosszié a magyar vezetőket és értelmiségieket dokumentáló gyűjteményben.⁴ Balogh Edgár dossziéja a második legterjedelmesebb, valószínűsíthető, hogy ezeket a célszemélyeket tartotta a korabeli titkosszolgálat a legfontosabb megfigyelendő „objektumoknak”. Akármilyen okból is hiányzik a jelzett dokumentum – aznap nem működött a lehallgatóberendezés, elkallódott az irat, áttették a Márton-dossziéba, megsemmisítették, nem adják ki valami megfontolásból stb. –, ez mégis csak azt bizonyítja, hogy az erdélyi társadalmi és szellemi folyamatok pontos és biztos

4 = = A Márton-dossziéről még csak egy vaskos kötet látott napvilágot, amely az 1960 előtt keletkezett lehallgatási jegyzőkönyveket teszi közzé. Lásd: Nagy–Bodeanu, 2019.

leírását nem lehet kizárólag ezekre a dokumentumokra alapozni. Talán ezért is dönthetett úgy a Kántor Lajos – Láng Gusztáv szerzőpáros, hogy a legújabb erdélyi magyar irodalomtörténetből kihagyja a titkosszolgálati szálát,⁵ miközben nyilvánvaló, hogy a titkosszolgálat beavatkozása jelen volt az irodalomban. Csak a legfontosabb példát említjük meg ennek alátámasztására, nevezetesen, hogy Szilágyi Domokos, a legjelentősebb erdélyi magyar költő öngyilkosságának oka nagy valószínűséggel a besúgónak történt beszervezéséből adódott lelki konfliktus lehetett.⁶

Hasonló módon hiányoznak a Kós Károlyra vonatkozó források. A neves transzilvanista építész, irodalomszervező és politikus az 1970-es években a Rákóczi (ma General Eremia Grigorescu) út 42. szám alatt lakott, három házzal odébb, mint Balogh Edgár (Rákóczi út 48.). Bár – családi emlékezet szerint – nem látogatták egymást, ám az utcán és rendezvényeken találkoztak. Akkoriban – mivel nagyon kevés személygépkocsi közlekedett – az emberek gyalog jártak Kolozsvárott, így szomszédok lévén gyakorta összefuthattak. A titkosszolgálat utcai megfigyelést is végzett, ezekről a feltételezett találkozókról nincsen leirat, legalábbis eddig nem leltem rá. A titkosszolgálati anyagok alapján úgy tűnhet, mintha a két személy nem is ismerné egymást.

Benczédi Sándor: Kós Károly (baloldalt) és Balogh Edgár. 1970-es évek

5 = = Kántor–Láng, 2018.

6 = = Selyem (szerk.), 2008.

Mindez másképp történt. A két személy találkozott egymással, vitáztak is. Egyféle latens, visszafogott barátság jellemezte az időben változó kapcsolatukat. Tulajdonomban van például a fehéregyházi Petőfi-emlékházat ábrázoló grafika, amit a tervező Kós Károly „Balogh Edgár barátomnak” ajánl. Balogh a dogmatikus időkben elítélt és agyonhallgatott transzilvanista hagyományt kívánta a szocialista kultúrába beemelni, elsőként írt a hatvanas években erről a mozgalomról, amelyet Kós neve fémjelez a legjobban, s akit név szerint is említ a cikkében.⁷ A két személy találkozásait egy másik típusú dokumentum is rögzíti. A mellékelt Benczédi Sándor-féle kisplasztika Kós Károly és Balogh Edgár közös útkeresését ábrázolja. A közös útkeresés gondolatának ugyancsak volt alapja, hiszen teljesen más módon látták a nemzetiségi kérdés megoldását. Ez a fontos momentum is hiányzik a végtelen mennyiségű titkosszolgálati dokumentumhalmazból.

Az értelmezhetőség határait nemcsak a hiányzó, hanem a fölöslegesen túlterjedő dokumentumok is feszegetik. Ennek a legékesebb példája a 62. kötetben található, amely mintegy 80 oldalon adja vissza azt a beszélgetést, amit Balogh Rebeka folytatott a férjével. A családi viszonyok ismeretében, valamint a szöveg elemzése után azt kell kijelentennem, hogy a hosszas beszélgetés tulajdonképp a beteg Balogh Rebeka összefüggéstelen monológja; politikai, társadalmi relevanciája nincsen. Balogh Rebeka – nagyanyám – nehéz időket élt át, a férje 1949-es letartóztatása után nem tudta, hogy valaha viszontlátja-e párját, miközben két kisgyerekről kellett gondoskodnia. A hatóságok azzal kínozták, hogy váljon el a férjétől: a többi politikusszerűség esetében (pl. Csörgör Erzsébet⁸) ezt el is érték, ezzel tovább zsarolva a börtönben lévőket. Nyakába szakadt ekkor még egy harmadik gyermek, Méliusz Péter,⁹ akinek anyját, Méliusz Annát és apját, Méliusz Józsefet egyszerre vetették börtönbe: róla egy ideig szintén Balogh Rebeka gondoskodott. A lakásukból is kitették a családot: ekkor csak tanácsbírlakások voltak, az akkori néptanács felmondta a bérletet. Ezen nehézségek után a hatvanas évekre Balogh Rebeka idegei felmondták a szolgálatot. Ez azt jelentette, hogy időnként, időskorára, a nyolcvanas években már havonta egyszer „kiborult”, és összefüggéstelen mondatokkal, 1-2 napig vitázott a férjével. Nagyanyám méltóságának megőrzése érdekében, a kegyelet és tisztelet jegyében részleteket nem kívánok leírni, csak érzékeltetni kívánom, hogy ezen családi háttérinformáció nélkül ez a titkosszolgálati dokumentum teljességgel félreértelmezhető.

7 = = Balogh, 1964.

8 = = Csörgör (összeáll.), 2010: 120. A bebörtönözöttek feleségeit, itt Csörgör Erzsébetéről van szó, nyomás alá helyezték, hogy váljanak el a börtönben levő férjüktől. Cs. Erzsébet elvált, majd a férj szabadulása után újra összeházasodtak.

9 = = Ifj. Méliusz Péter az író, Méliusz József fia. Szó esik róla a CNSAS, I 259 212, 52. kötet, 447. lap versóján: Gáll Ernő és Méliusz József író reménykednek abban, hogy Péter, a fiú meggyógyul a pszichiátriai kezelés után. Sajnos később, egyetemista korában öngyilkos lett. A teljesen zilált körülmények között eltöltött gyermekkor miatt betegedett meg.

A lehallgatott, lejegyzett és románra lefordított beszélgetést ugyanis a gyanútlan olvasó, egy jövőbeni történész úgy olvashatja, hogy a Balogh család valamiféle puccsot tervez, felkelést szorgalmaz, mivel az elborult elmével elmondott mondatokban olyan szó is áll, hogy kit kell „megölni”. A szöveg nem egy erőszakos hatalomátvétel tervezete, hanem egy betegség kórképe, ám erről a tényről a 70 dossziében nem esik szó: tulajdonképp csak egyetlen elejtett megjegyzés olvasható a teljes dokumentumban, amikor is a jegyzetelő tiszt leírja, hogy Balogh Rebeka számárságokat mond.¹⁰

A két végletes példa, a Márton Áron szimbolikus látogatásáról hiányzó, valamint a kontextusában jelentéktelen Balogh Rebeka-monológ szinte könyvnyi méretű visszaadása azt hivatott bizonyítani, hogy ezeket a dokumentumokat csak a legszigorúbb forráskritikai megközelítés után szabad értelmezni. Ami itt leírva található, korántsem jelenti azt, hogy az úgy is történt. Ám e dokumentumokat teljesen negligálni sem lehet, inkább a helyes értelmezésükre kell törekedni. Az értelmezést és annak kontextusát mindenképpen etikai megfontolás tárgyává kell tenni.

Az etikai megfontolás szükségességét még egy, tulajdonképpen nem nagy horderejű, ám jellemző példával kívánom alátámasztani. Az 1968-as év során Balogh Edgár találkozott András János szerkesztővel, néprajztudóssal, és dehonesztáló módon beszélt róla. A lebecsülő szavak András János érkezése előtt hangzottak el családi körben.¹¹ Ezen szövegrészlet alapján azt lehetne gondolni, hogy Balogh rossz véleményvel volt András Jánosról, valamiféle konfliktus feltételezhető. Valójában Balogh Edgár nagyra becsülte András fordítói munkásságát, közösen adtak ki könyvet,¹² Andrásról pozitívan írt a *Romániai magyar irodalmi lexikon*ban.¹³ Az elítélő szavak onnan eredtek, hogy András János megkérte Balogh Edgárt, hasson oda a néptanácsnál, hogy számára kiutalják a megálmódott, kertre nyíló kis lakást. Balogh – megint személyes tapasztalat – nem szerette ezeket a kijáráásokat, irtózott tőlük, ennek ellenére legtöbbször teljesítette őket. A lehallgatási jegyzőkönyveket tovább olvasva kiderül ez a fontos részlet, vagyis a konfliktus forrása. Általánosságban azt lehet kijelenteni, hogy a magánbeszélgetések érzelmeket, indulatokat hordoztak, amelyeket a beszélők a privát szféra szintjére szántak. A nyilvánosság azonban már más duktust és narratívát kívánt, ezért az olvasóközönségnek vagy a nemzetiségi közösségnek szánt véleményekben/szövegekben már a megfontolt, a személyes indulatoktól mentes gondolatok jelentek meg. A titkosszolgálati dokumentumok alapján a nyilvánosság ezen különböző tereit összekeverni etikai vétség.

10 == CNSAS, I 259 212, 20. kötet, 406. lap, „zice prostii obișnuite” (a megszokott számárságokat mondja).

11 == Lásd CNSAS, I 259 212, 57. kötet, 3. lap verso.

12 == Bălcescu, 1956.

13 == *Romániai magyar irodalmi lexikon*, 1981. András János-szócikk.

= = = Az értelmezés nyelvi határai: a román nyelvi környezet

A dokumentumok 99 százaléka román nyelven íródott, a kevés magyar nyelvű dokumentum a P 217-es jelzetű dosszié első három kötetében lelhető csak fel. Ennek az a nagyon egyszerű magyarázata, hogy minden lehallgatott szöveget lefordítottak a belügyi szervek számára. Az eredeti feljegyzésekről nincsen információ. De nézzük a nyelvi helyzetet. Balogh Edgár nem tudott jól románul, mert 35 éves korában került Romániába, azelőtt Pozsonyban élt, ahol fel sem vetődött az a lehetőség, hogy esetleg román földre kerülhet. Ebben a korban már nagyon nehéz jól, az anyanyelvi szintet megközelítően elsajátítani egy nyelvet még akkor is, amennyiben a nyelvtanuló megfelelően ismeri a nyelvcsalád más nyelveit. Balogh Edgár jó latinos volt, franciátanárnő édesanyjától megtanult franciául is, ám a románban annyira jutott, hogy mindent tökéletesen értett, miközben enyhe hibákkal beszélt. Román nyelven írásra nem vállalkozott, oldalas körmondatokban megfogalmazott gondolatait amúgy is nehéz lett volna átültetnie. Németül kitűnően beszélt, ez az apja nyelve volt, azonkívül a prágai német egyetemen végezte a tanulmányait, csehül és szlovákul is tudott. Tulajdonképp ez a generáció Erdélyben magyar nyelven élte le életét; amennyiben igényes román szöveget, politikai beadványokat, leveleket, pártjelentéseket kívántak készíteni, megkértek valakit a korrektúrára, avagy a fordításra. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy Balogh Edgár és az erdélyi értelmiségiek magyarul beszélgettek. A lehallgatás ezen tények alapján a következőképpen működött: a beszélgetéseket magnóra vették, és 1-2 nappal később magyarul jól tudó román nemzetiségű fordítók leírták a szöveget. A leírás kézzel történt, a fontosnak ítélt beszélgetéseket viszont le is gépelték, hogy a felettesek könnyebben és gyorsabban olvashassák. A magnószalagok hiányában a lefordított szövegekre kell hagyatkoznunk. A szövegek fordításának stílusából megállapítható, hogy nem művelt műfordítókat alkalmazott a titkosszolgálat, hanem bizalmi embereket. A fordítóknak magyar iskolázottságuk nem volt, például a románra nem fordítható személyneveket, helységneveket rengeteg hibával írták le, viszont román nyelvi hibát nem fedeztem fel a szövegekben, tehát román anyanyelvű fordítóktól származtak a szövegek. Tehát azt az abszurd problémát kell megoldanunk, hogy a magyarul, esetenként németül elhangzott szöveget hevenyészett román fordításban olvassuk azzal a szándékkal, hogy rekonstruáljuk, mit is mondott pontosan a magyarul beszélő személy. Az oda-vissza fordítás természetszerűleg akadályt jelent a megértésben, ezt különösebben nem kell részletezni.

Csak egyetlen, ám nagyon súlyos fordítási probléma felvetésével kívánom jelezni az értelmezési keret ingoványosságát. A dokumentumokban számtalanszor szerepel az, hogy Balogh és beszélgetőtársai a „problema națională/naționalității” témakört érintik. Ezt a román szófordulatot a „nemzetiségi kérdés”-re magyarosíthatjuk vissza azzal az indokkal, hogy Balogh Edgár könyvet is írt erről a témakörrel,¹⁴ vala-

14 = = Balogh, 1985.

mint szócikk is született róla a *Romániai magyar irodalmi lexikon*ban,¹⁵ amelyet később még a Wikipédia is átvett.¹⁶ A feltételezett „nemzetiségi kérdés” szófordulatot a titkosszolgák rendszeresen a „problema națională” kifejezéssel fordították románra,¹⁷ ami nem tükrözi a magyar kifejezés értelmét, mert románul a problema a ’probléma’, ’gond’, ’baj’, ’konfliktus’ jelentéssel bír.¹⁸ A „nemzeti kérdés”-t vagy a „nemzetiségi kérdés”-t problémának fordítani azért súlyos, mert a probléma szó szemantikai mezője románul a ’háborús konfliktus’ mellett van, a ’probléma’ után románul már a ’fegyveres összetűzés’ következik. Ahogy Balogh Edgárt és beszélgetőtársait, pl. Gáll Ernőt, Kányádi Sándort, Sütő Andrást, Benkő Samut, vagy akár a véreskezűnek mondott Nonn Györgyöt¹⁹ számtalan könyvükből és tetteikből ismerjük, kijelenthetjük, hogy a radikális megoldásokat a legszigorúbban elutasították, a tárgyalásnak és a békés egymás mellett élésnek voltak a hívei. Radó György, a magyar fordítás-tudomány egyik megalapítója a „logéma” átültetéséről értekezett, szerinte nem szavakat, hanem a szó pontos jelentését kell a másik nyelven megadni, esetleg körülírással pontosítani.²⁰ A dokumentumok nyelve alapján feltételezem és kijelentem, hogy a titkosszolgálat fordítói eltolták a beszélgetés tenorját egy lényegesen durvább, agresszívabb regiszterbe, ami által egy mai román történész vagy a nem kellően felkészült magyar kutató túlértelmezheti a beszédhelyzeteket. Minden egyes konkrét szöveghely esetében javasolt tehát az elővigyázatosság.

A fordítási csapdáknak nagyon konkrét hatásuk volt. A Balogh Edgárról vezetett dosszié címe: „nacionalista szervezkedés”. Szinte az összes dossziében van olyan átirat az egyik belügyi osztályról a másikra, hogy a „nacionalista szervezkedésért” figyelik a célszemélyt. Tehát a dossziéval dolgozó titkosszolgák, valamint a fordítók is valamiféle súlyos nemzeti konfliktusra, már-már háborús helyzetre voltak ráhangolva, amit a „probléma” szó folyamatos sulykolása csak egyre növelt, miközben Balogh Edgár és beszélgetőtársai csak a „nemzetiségi kérdést” kívánták a román–magyar békés, sőt baráti együttélés keretei között megoldani. A pontatlan fordításból egy preszuppozíció keletkezett, amely az egész dokumentum alaphangját és a rendőri reakciókat meghatározta. Pontosán nem tudjuk – dokumentumok hiányá-

15 == *Romániai magyar irodalmi lexikon*, 2002. „Nemzetiségi kérdés” szócikk.

16 == https://hu.wikipedia.org/wiki/A_nemzetis%C3%Aggi_k%C3%Agrd%C3%Ags_irodalma_Rom%C3%A1ni%C3%A1ban

17 == Egy locus: CNSAS, I 259 212, 34. kötet, 507v.

18 == Lásd a dexonline.ro internetes szótár értelmezéseit, amely a legfontosabb 10 román szótár címszavait vágja egybe.

19 == A Budapesten élő Nonn György gyakran látogatott Romániába a szatmári német származású szüleihez, a barátaihoz és fiatalkorának színhelyeire. Az 1950-es évek Magyarországon államügyészként a kommunizmus megszilárdításán ügyködött, ám az 1956-os forradalomkor és utána visszavonult az első vonalbeli politizálástól.

20 == Radó, 1981: 216–236.

ban –, hogy milyen más anyagokra támaszkodva hozták meg a belügyi szervek a döntéseiket. Látható, hogy a lehallgatott anyagra reagáltak, ám az is kiolvasható, hogy a célszemélyek cikkeit, tanulmányait és könyveit nem olvasták a titkosszolgák, azokra nem fedeztem fel reakciót a dokumentumokban.

A magyar–román fordításból, illetve nyelvi helyzetből számtalan tanulság levonására alkalmas érdekességet lehet kiemelni, most csak egy – iróniára okot adó – locust adok meg. Az 1970-es esztendő során Balogh Edgár bevitte egyetemi tanítványait a *Korunk* szerkesztőségébe gyakorlatra. Ez nyilván az illetékesek tudomására jutott, így meg akarták tudni, hogy kik járnak a szerkesztőségbe. A beszélgetések fordításaiból megállapítható, hogy a lehallgatók ismerték a *Korunk* szerkesztőit, a gyakran publikáló szerzőket, illetve azok hangját, tehát meg akarták tudni, hogy kik az újabb, számukra ismeretlen emberek, ez esetben fiatalok: „*Tov. Rugină / Informați-mă ce este cu omul [unul] / de studenți care merg la Conferințele / de la Korunk? / Cj [olvashatatlan szignó].*”²¹ A piros ceruzával a lap tetejére írt mondat nyilvánvalóan parancsra utal, a hangneme is az.²² A mondat, akárhogy is olvassuk, többrendbeli hibát tartalmaz, az alany egyes száma nem talál az állítmány többes számával, a tárgy a raggal. Románul helytelen továbbá a konferencia szó használata, mivel gyűlésekről volt szó, nem konferenciáról, nem meghívott vendégek előadásairól. Ezen keszekuszóság ellenére rekonstruálható a mondat értelme, amely a Radó-féle „logémák” szerinti szabad fordításban, a román nyelvi-nyelvtani hibákat magyarra átültetve így hangzik: „Rugină [Rozsda] elvtárs, monnya má meg mi van azal a szarházi diákkal, aki járnak a Korunk Gyűléseire!” A konferencia szó a szövegben dél-romániai í-ző tájszólásban van írva (feleslegesen nagybetűvel): Conferințele. Vagyis egy dél-romániai, a magyarság helyzetét talán alig ismerő, érettségi szint alatti helyesírási hibákat vétő tiszt vezette a lehallgatást, a nyomozást és tartotta kézben az ügyeket, és döntött a sorsok befolyásolásáról. Ez ebben az esetben azt jelentette, hogy a „szarházi diákok” valahova berendelték, megleckéztették. Az információ erről a tényről ugyanebben a dossziében olvasható, ugyanis Balogh Edgár és Gáll Ernő arról vitázott 1970. június 17-én, hogy a szerkesztőségbe járó diákokat valakik zaklatják.²³ A titkosszolgálat ezzel a módszerrel kívánta a *Korunk* utánpótlásának a színvonalát csökkenteni.

21 = = CNSAS, I 259 212 jelzet, 34. kötet, 509.

22 = = A diktatúrák által használt módszerek az apróságokban is tovább élnek: a nemzeti-szocialista Harmadik Birodalomban használt színkód szerint a miniszter zöld, az államtitkár v. főosztályvezető piros, osztályvezető vagy beosztott fekete színnel írt. A román titkosszolgálatnál kék tintát vagy golyóstollat, esetenként zöld golyóstollat és ceruzát használt a beosztott munkatárs, míg a piros a parancsot adó közvetlen felettes privilégiuma volt.

23 = = CNSAS, I 259 212 jelzet, 34. kötet, 191.

= = = Az irodalom befolyásolásának dokumentumai

Az erdélyi magyar irodalom legutolsó, nagy ívű összegzése, a Kántor–Láng szerzőpáros *Száz év kaland* című portrészorozata²⁴ előtanulmányok hiányában nem jelzi a külső befolyásolás tényét, az irodalmat az adott történelmi körülmények között öntörvényűen fejlődő entitásnak tartja. Ezt a szemléletet – nemcsak az ösztöndíjas kutatásom, de az utóbbi években közzétett dokumentumok alapján is – fel kell adnunk, és a jövőbeni irodalomtörténetekbe be kell venni azt a láthatatlan iszapbirkózást, amit az irodalom folytatott a meg nem nevezett, fel nem fedett ellenőreivel. A Balogh Edgárt követő dossziésor tanúsága szerint a titkosszolgálat aktívan beavatkozott az irodalom és a kultúra életébe, befolyásolni kívánta a szereplőket. Erre jellemző példa – egy a sok közül – a 43. kötet, amely hosszas intézkedési tervet tartalmaz Balogh Edgár elszigetelésére. A titkosszolgálati átirat megfogalmazza a célt, miszerint el kell érni azt, hogy az egyetemi hallgatók ne vegyenek részt Balogh Edgár terveiben – amelyekkel a neves szerkesztő és egyetemi tanár mindig tele volt: múzeumot alapított, szerkesztőségi gyakorlatot tartott, falujárásra biztatott stb. Ennek a célnak a megvalósítására ki lett adva a parancs, hogy a célszemélyt körül kell venni besúgókkal – itt szerepel az Aczél, Kovács P., Szempeteri és Balázs Béla fedőnév –, akik diszkreditálják a célszemélyt.²⁵ Meg kell gátolni továbbá a tervezett irodalmi önképzőkör létrejöttét, amit Balogh Edgár szorgalmazott arra hivatkozva, hogy az írószövetség Gaál Gábor-köre nem elegendő a hallgatók fejlesztésére.

Nagyon súlyosan esik a latba az az intézkedési terv, amely a holokausztot felhasználva próbált ártani a magyar irodalom ügyének. A 41. kötetben hosszas elemzés és intézkedési terv olvasható arra vonatkozóan, hogy feszültséget kell szítani a zsidó származású kommunisták és Balogh Edgár között, amihez pedig anonim leveleket és hamis információkat kell felhasználni.²⁶ A terv azért különösen visszataszító, mert azok a zsidó származású írók, szerkesztők, tanárok, orvosok, akik a *Korunkkal* kapcsolatot tartottak, általában a haláltáborokat megjárt emberek voltak. Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét például Buchenwaldba hurcolták el, ám fiatal kora és jó egészségi állapota megmentette a haláltól. Ám sokak, például Karácsony Benő író és ügyvéd ott pusztult el. Gáll minderről sokat írt az *Ettersbergi töprengések* esszéjében.²⁷ Ettersberg a buchenwaldi tábor gyülekezési helye volt, az Appellplatz. Balogh Edgár az antiszemitizmus ellen harcolt már az 1930-as évek derekától kezdve, amikor is egy Hitler-ellenes könyvet jelentetett meg.²⁸ Így ez a kampány – magánbeszélésekből tudom – fájtn neki, mert azzal vádolták, ami ellen harcolt, miközben teljesen tisztán látta, hogy az emberiség és a magyar politika által is elkövetett legszörnyűbb

24 = = Kántor–Láng, 2018.

25 = = CNSAS, I 259 212 jelzet, 43. kötet, 86.

26 = = CNSAS, I 259 212 jelzet, 41. kötet, 6–123., majd a 257-től újabb hosszú anyag.

27 = = Gáll, 1975.

28 = = Balogh (szerk.), [1934].

bűnről van szó. Az intézkedési tervet sikerült hatékonyan végrehajtani, különböző helyeken még ma is jelennek meg olyan emlékezések, amelyek az erdélyi antiszemitizmust említik, és benne Balogh Edgárt, így például Tóth Imre professzoré, aki az 1970-es években Regensburgba távozott, és ott a matematika európai rangú tanára lett.²⁹ Jellemző, hogy Gáll Ernő a titkos naplójában – pár éve adták ki halála után – több mint százszor említi azt a Balogh Edgárt, akivel 30 évig egymás mellett dolgoztak a szerkesztőségben, életük végéig látogatták egymást, vitáztak is rengeteget – de antiszemitának egyszer sem nevezte őt. Az erdélyi magyar irodalomban jelen volt a cenzúra és a titkosszolgálat, ezzel minden alkotó szembesült, tehát ennek a hatalomnak a hatását értelmezni kell.

= = = Összefoglalás

Az I 259212-es jelzetű dosszié tanulmányozása után több tézist lehet megfogalmazni, amelyek jövőbeni kutatások kiindulópontjaként szolgálhatnak. Ezek a következők: az iratanyagból kiolvasható „tények” csak etikai mérlegelés után hozhatók nyilvánosságra, ezeket az adatokat kizárólagosan csak más, a szerzőktől származó autentikus szövegekkel egybevetve szabad közölni. A magánbeszélgetések feltárásakor védeni kell az érintettek emberi méltóságát, mindegyik etikai kódex bevezetése lenne szükséges. Részemről bizonyítottnak látszik, hogy minden és mindennek az ellenkezője is bebizonyítható ezen irományok és koholmányok alapján. Nemcsak a dokumentumok, hanem az emberek hitelességének kérdése is tárgyalandó akkor, amikor közzéteszünk ilyen forrásokat.

A kutatás során megfogalmazódott az, hogy szükség lenne egy olyan átfogó munkára, amely a titkosszolgálatnak az erdélyi magyar irodalomra gyakorolt befolyását elemzi. Ez a hatás jelentős volt, Szilágyi Domokos öngyilkossága is ezzel magyarázható. Ezzel újszerű perspektívát lehet nyitni a diktatúra természetrajzáról, de akár az antiszemitizmusról is. Egy ilyen munka az esztétikum létrejöttéhez szolgáltatna életszerű adatokat, amelyek még az oktatásban is bevetethők, hogy közelebb hozzák a fiatalokhoz az irodalmat. A titkosszolgálatról már sokan írtak (Cs. Gyimesi Éva a szekusdossziék hermeneutikájáról,³⁰ Könczei Csilla Könczei Ádámról,³¹ Szécsi Antal Borbáth Károlyról,³² Molnár János Tőkés Lászlóról³³ stb.), ám szükséges egy áttekintő munka, mivel nem tudjuk, hogy kiket befolyásoltak, kik voltak a haszonélvezői, milyen művek születtek ebből, és mi nem. Ugyanígy hasznos lenne a jövőben a romániai német nemzetiségű írókról keletkezett dokumentumokkal való összevetés, annál is inkább, mert német nyelven is sok ilyen jellegű munka látott

29 = = Lásd Várdy, 2004.

30 = = Cs. Gyimesi, 2009.

31 = = Könczei Csilla szekus blogja.

32 = = Szécsi, 2011.

33 = = Molnár, 2013.

napilágot.³⁴ A román irodalommal való egybevetés meg a dolgok természetéből adódik majd.

Záró gondolatként azt lehet megfogalmazni, hogy a múlt terhét fel kell dolgozni még akkor is, ha ez a végeérhetetlen iratmennyiség sok esendőséget hoz elő. Az emberi gyarlóság e dokumentumait a helyi értékükön kell kezelni, mert az irodalom és a kultúra végső soron – minden elnyomás és manipuláció ellenére – a szabadság és a humánus kis köreit teremtette meg.

=== Levéltári források ===

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS)

I 259 212 I–70.

Balogh Edgár és a *Korunk* szerkesztőségének operatív dossziéi

P 217 I–12.

Balogh Edgár, Csörgör Lajos és társainak vizsgálati anyaga

=== Hivatkozott irodalom ===

Bălcescu, 1956

Bălcescu, Nicolae: *Válogatott munkái*. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta

Balogh Edgár. Ford. Kelemen Béla és András János. Bukarest, Állami és Irodalmi Művészeti Kiadó.

Balogh, 1964

Balogh Edgár: Helikoni örökségünk. *Korunk*, 12. sz. 1701–1703.

Balogh, 1985

Balogh Edgár: *Hídverők Erdélyben 1944–46*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Balogh (szerk.), [1934]

Barnakönyv Hitler-Németországról és a lipcsei perről. Előszó: Fábry Zoltán.

Szerkesztette: Balogh Edgár. Bratislava: Schwarz.

34 == A bibliográfiai adatok felsorolása nélkül csak az általam tanulmányozott szerzőket említem fontossági sorrendben, akik titkosszolgálati dossziékat elemeztek és adtak ki: Herta Müller, Johann Lippet, Laura Laza, Stefan Sienerth, Joachim von Puttkamer, Ulrich A. Wien, Florian Kühner-Wielach, Michaela Nowotnick, Michael Markel, Karl-Heinz Brenndörfer, Wilfried Heller.

- Cs. Gyimesi, 2009
Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába.* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó.
- Csörgör (összeáll.), 2010
Csörgör Lajos börtönévei (1949–1955). Összeállította Csörgör István. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.
- Gáll, 1975
Gáll Ernő: Ettersbergi töprengések. *Korunk* 6. sz. 459–464.
- Kántor (szerk.), 2014
Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről. Emlékezések, tanulmányok, dokumentumok. Szerkesztette: Kántor Lajos. Kolozsvár, Korunk – Komp-Press Kiadó.
- Kántor–Láng, 2018
Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918–2017).* [Csíkszereda], Bookart.
Könczei Csilla szekus blogja. <http://konczeicsilla.egologo.transindex.ro/>
Utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.
- Molnár, 2013
Molnár János: *A Securitate célkeresztjében. Tőkés László küzdelme a román politikai rendőrséggel.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Nagy–Bodeanu, 2019
Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Aron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960).* Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó.
- Radó, 1981
Radó György: Rendszeres fordítástudomány. In: Bart István – Rákos Sándor (szerk.): *A műfordítás ma.* Budapest, Gondolat Kiadó, 216–236.
- Romániai magyar irodalmi lexikon*, 1981
1. kötet. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. Főszerkesztő: Balogh Edgár. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. „András János” szócikk.
Elektronikus verzió: <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/>

Romániai magyar irodalmi lexikon, 2002

4. kötet. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. Főszerkesztő:
Dávid Gyula. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-
Egyesület. „Nemzetiségi kérdés” szócikk. Elektronikus verzió:
<https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/>

Selyem (szerk.), 2008.

Magány és árnyék: egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában.
Szerkesztette: Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium.

Szécsi, 2011

Szécsi Antal: *Meglesett élet. Besúgói jelentések dr. Borbáth Károly történészről.*
Székelyudvarhely, Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület – Hargita Megyei
Hagyományőrzési Forrásközpont.

Várdy, 2004

Várdy Péter: *Az életben van, amit az ember nem tesz... és tesz. Beszélgetések Tóth
Imrével.* Budapest, Pont Kiadó.

Kulcsszavak

=====

*határon túli magyarok, Románia, titkos állambiztonsági eszközök
és módszerek*

/ Notes on Researching Romanian Secret Service Documents /

The example of Edgár Balogh and the periodical *Korunk*

The aim of the paper is to provide insight into the 70 volumes of Dossier I 259 212 held in the state security archives based in Bucharest (cnsas.ro). The dossier contains the interception transcripts of Edgár Balogh (1906-1996) together with the interception material of the Kolozsvár/Cluj-Napoca editorial board of the periodical *Korunk*. After examining the approx. 50,000 pages, the author concludes that even such a huge volume of material cannot guarantee that it contains data about important events of the era: for instance, the names of Áron Márton and Károly Kós are missing from the dossier in spite of their contact with the target person. The author also points out that the Hungarian conversations can be read in hastily-prepared Romanian translation, and therefore the corpus must be used with great caution, and although it can be a basis of reconstruction, it cannot provide an accurate picture of the authors and writers under surveillance. Nevertheless, these documents are still important because they contain action plans which were implemented and resulted in tension between the writers, for instance by spreading the accusations of anti-Semitism.
